

О.М. Миколенко*

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

В статті на підставі аналізу ознак правового примусу та норм чинного кримінально-процесуального законодавства розкриваються основні ознаки кримінально-процесуального примусу та пропонується авторське визначення поняття „кримінально-процесуальний примус”.

В статье на основе анализа признаков правового принуждения и норм действующего уголовно-процессуального законодательства раскрываются основные признаки уголовно-процессуального принуждения и предлагается авторское определение понятия „уголовно-процессуальное принуждение”.

Ключові слова: правовий примус, кримінально-процесуальний примус, за-

* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

хід кримінально-процесуального примусу, кримінально-процесуальна санкція.

Питання про правову природу санкцій, що передбачені чинним Кримінально-процесуальним кодексом України (далі КПК України), про класифікацію, підстави та порядок застосування заходів кримінально-процесуального примусу займають значне місце в науці кримінально-процесуального права. Адже невизначеність правової природи санкцій та відсутність чітких класифікаторів примусових заходів кримінально-процесуального права негативно позначається, по-перше, на якості законодавства у цій сфері та перспективах його розвитку, по-друге, на ефективності правозастосовної діяльності суб'єктів кримінального процесу.

Ця проблема на загальнотеоретичному рівні висвітлювалася в працях таких вчених як С.С. Алексєєв, Д.А. Липинський, А.В. Поляков, В.М. Протасов, в межах науки кримінально-процесуального права в працях В.П. Бож'єва, О.Б. Муравіна, Є.Г. Коваленка та інших вчених України і Росії. Але висловлені в юридичній літературі думки щодо кримінально-процесуального примусу та його ознак полярні та суперечливі за змістом.

Метою написання статті є визначення поняття та ознак кримінально-процесуального примусу через загальний аналіз ознак правового примусу та норм чинного кримінально-процесуального законодавства.

Кримінально-процесуальний примус - один з видів державного примусу. Тому йому притаманні всі ознаки останнього.

В суспільстві існують різні види примусу. Серед них можна виділити, наприклад, економічний та політичний примуси. Юридична ж наука займається не примусом взагалі, а примусом до виконання правових приписів, які самі чітко регламентовані правом. Тому юридична наука вивчає правовий примус, тобто примус, який застосовується на основі норм права. Дослідження кримінально-процесуального примусу ускладнюється й тим, що стосовно ознак правового примусу існують різні думки в юридичній літературі. Зазвичай правовий примус характеризують наступними специфічними ознаками:

1. Примус, по-перше, здійснюється у зв'язку з протиправним, шкідливим для суспільства діянням як реакція на шкідливу поведінку. Використання примусу обумовлено конфліктом між державною волею, яка виражена в праві, і індивідуальною волею осіб, які порушують це право. При цьому Д.М. Бахрах зазначає: "Якщо немає неправомірних дій - нема і примусових акцій" [1, 13]. На його думку, це і є та межа, яка дозволяє відділити заходи примусу від інших заходів правового впливу на громадянина чи організацію.

Важко погодитись з таким підходом до визначення правового примусу. На нашу думку, правовий примус не завжди пов'язаний тільки з протиправним діянням. І чи є практичне значення розмежування понять "заходи правового примусу" і "заходи правового впливу, що не є заходами примусу"? До того ж Д.М. Бахрах сам відмічає, що "один і той же захід в одних випадках може бути примусовим, а в інших - ні". Такий підхід тільки заплує дослідника, та негативно може відобразитись на систематизації чинного законодавства, яке встановлює заходи правового примусу в тій чи іншій галузі права.

Якщо предметом нашого дослідження буде кримінально-правовий примус, то дійсно його застосування пов'язане тільки з вчиненням протиправного діяння. Якщо ж предметом нашого дослідження буде, наприклад, цивільно-процесуальний примус, то помітимо, що в Цивільно-процесуальному кодексі

передбачається застосування правового примусу до осіб, які не вчинили ніяких протиправних дій. Мова йде про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним. Теж саме зустрічається і в межах кримінально-процесуального права, коли до осіб, що не вчиняють ніяких протиправних дій, застосовують заходи примусового характеру (наприклад, відміна чи зміна прийнятого процесуального рішення, повернення кримінальної справи на додаткове розслідування чи на новий судовий розгляд і ін.). Тому вважаємо, що основним критерієм визначення заходів правового примусу є не вчинення протиправних і шкідливих для суспільства дій, а виникнення у результаті застосування цих заходів, наслідків негативного характеру, що можуть проявлятися, наприклад, у обмеженні законних прав осіб.

Тому правовий примус здійснюється і у випадках, коли протиправне діяння відсутнє, але є поведінка людей або певний життєвий стан (життєва ситуація), коли компетентні органи (посадові особи) від імені держави обмежують права і свободи осіб з метою попередження можливих протиправних дій в майбутньому, та інших шкідливих наслідків для держави, суспільства та окремих громадян.

Аналізуючи ознаки правового примусу Д.М. Бахрах наполягає також на тому, що "правовий примус застосовується тільки до певних суб'єктів права (осіб і організацій)" [1, 14]. На його думку, правовий примус завжди персоніфікований.

З цим важко погодитись. Якщо визнати запропоновану Д.М. Бахрахом ознаку як основну властивість правового примусу, то необхідно буде визнати, що поняття захід кримінально-процесуального примусу в одних випадках буде складовою частиною правового примусу (коли мова йде про процесуально-штрафні санкції чи привід до суду), а в других - ніякого відношення до правового примусу не буде мати, тому що негативні наслідки позбавлені персоніфікованого характеру (повернення матеріалів кримінальної справи на додаткове розслідування). На нашу думку, правовий примус не завжди носить персоніфікований характер, і ця ознака є обов'язковою не для всіх, а лише певних заходів кримінально-процесуального примусу.

2. Правовий примус здійснюється на підставі актів застосування права. У своїх працях С.С. Алексєєв відмічав: "Самі по собі юридичні норми передбачають лише можливість примусу. Реально ж власні примусові властивості правового регулювання концентруються в актах застосування права" [2, 158].

3. Примус застосовується на строгій правовій основі. Норми права регулюють, які заходи, при яких обставинах, в якій послідовності, по відношенню до кого і якими органами (посадовими особами) можуть застосовуватись [1, 14].

Серед видів правового примусу, як вже зазначалося, особливе місце займає кримінально-процесуальний примус. Тому йому притаманні всі вищезгадані ознаки. В той же час він має цілу низку рис, наявність яких і визначає його особливість та відмінність від інших заходів правового примусу.

Аналіз вище зазначених та інших думок вчених, що представлені в юридичній літературі, дає можливість визначитись з основними ознаками, які характеризують кримінально-процесуальний примус.

1. Заходи кримінально-процесуального примусу застосовуються, по-перше, як крайній засіб забезпечення і охорони правопорядку в кримінальному судочинстві, та пов'язані з застосуванням до винних осіб штрафних санкцій, і, по-друге, як заходи, які направлені на відновлення процесуального стану, попередження чи

припинення можливих або вчинюваних порушень, а також шкідливих наслідків як для самого кримінального процесу, так і для його учасників.

2. Застосування заходів кримінально-процесуального примусу віднесене до компетенції вузького кола органів (посадових осіб). Необхідно відзначити, що заходи кримінально-процесуального примусу застосовуються переважно за рішенням суду. Виключення складають, наприклад, заходи примусу, які згідно з ст. 227 КПК України застосовує прокурор в межах здійснення нагляду за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства - усуває особу, яка провадить дізнання, або слідчого від подальшого ведення дізнання або досудового слідства, якщо вони допустили порушення закону при розслідуванні справи, чи вилучає від органу дізнання і передає слідчому будь-яку справу, передає справу від одного органу досудового слідства іншому, а також від одного слідчого іншому з метою забезпечення найбільш повного і об'єктивного розслідування. Згідно зі ст. 70 КПК України орган дізнання, слідчий, прокурор або суд мають право застосувати з залученням органів внутрішніх справ привід до учасників процесу.

3. Переважно заходи кримінально-процесуального примусу застосовуються до третіх осіб, тобто до тих, хто не знаходиться в безпосередньому підпорядкуванні і не зв'язаний службовими відносинами з органами, що наділені владними повноваженнями. Переважно заходи примусу застосовуються до учасників кримінального процесу. Чинне законодавство передбачає також і випадки, коли заходи кримінально-процесуального примусу застосовуються і до осіб які знаходяться в безпосередньому підпорядкуванні і зв'язані службовими відносинами. Наприклад, прокурор може усунути особу, яка провадить дізнання, або слідчого від подальшого ведення дізнання або досудового слідства, якщо вони допустили порушення закону при розслідуванні справи. Між прокурором та слідчим і сьогодні зберігаються службові відносини, хоча Конституція України в „Перехідних положеннях” передбачає поступове розмежування функції нагляду за додержанням і застосуванням законів та функції досудового слідства. Службовими відносинами зв'язані також голова суду та суддя, що одноособово розглядає справу, коли вирішується питання про відвід судді (ч. 2 ст. 57 КПК України).

Заходи кримінально-процесуального примусу можуть зовсім не мати персоналізованого характеру. На що вже зверталась увага в попередніх положеннях статті.

4. Заходи кримінально-процесуального примусу застосовуються з метою: а) покарання осіб, які порушують процесуальні норми (штрафи, грошові стягнення); б) відновлення колишнього положення речей для забезпечення законності процесуальних рішень (повернення справи на додаткове розслідування, відміна прийнятого процесуального рішення); в) забезпечення мобільності і оперативності процесу (привід, зміна запобіжного заходу на більш суворий); г) попередження можливих порушень з боку суб'єктів кримінального процесу, що матимуть безпосередній вплив на законність судового рішення (відвід судді, прокурора, слідчого, захисника або вилучення прокурором від органу дізнання і передача слідчому будь-якої справи) [3, 41].

5. Порядок застосування заходів кримінально-процесуального примусу регулюється нормами Кримінально-процесуального кодексу України.

6. Заходи кримінально-процесуального примусу пов'язані з обмеженням

прав і свобод осіб у випадках, безпосередньо передбачених чинним законодавством України.

Аналіз ознак правового примусу та безпосередньо кримінально-процесуального примусу дає можливість дати наступне його визначення.

Кримінально-процесуальний примус - це особливий вид державного примусу, який є встановленою нормами кримінально-процесуального права системою заходів психологічного, фізичного і організаційного впливу, що застосовуються, по-перше, до осіб, які порушують чи вчинили порушення норм кримінально-процесуального права, по-друге, до інших осіб з метою їх покарання, відновлення колишнього положення речей для забезпечення законності процесуальних рішень, забезпечення мобільності і оперативності процесу та попередження можливих порушень з боку суб'єктів кримінального процесу, які можуть суттєво вплинути на законність судового рішення.

Література

1. Бахрах Д.Н. *Административная ответственность граждан в СССР. Учебное пособие.* - Свердловск: Издательство Уральского университета, 1989. - 204 с.

2. Алексеев С.С. *Механизм правового регулирования в социалистическом государстве.* - М., 1966. - 187 с.

3. *Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под ред. В.П. Божьева.* - М.: Спарк, 2000. - 574 с.

УДК 343.3

В.Г. Телійчук*

БОРЬБА З РОЗБІЙНИМИ НАПАДАМИ В УКРАЇНІ В 20-Х ТА НА ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ

Стаття присвячена розгляду питання боротьби з розбійними нападами в історичній ретроспективі. Проведено історичний аналіз діяльності правоохоронних органів з цим злочинним виявом в 1920-х та на початку 30-х років. Згадано, проаналізовано перші кримінально-правові та підвідомчі нормативні акти які забезпечували захист від цього злочинного прояву.

Стаття посвящена рассмотрению вопроса борьбы с разбойными нападениями в исторической ретроспективе. Проведен исторический анализ деятельности правоохранительных органов с этим преступным явлением в 1920-х и в начале 30-х годов. Проанализированы первые уголовно-правовые и подведомственные акты, которые обеспечивали защиту от этого преступного проявления.

Ключові слова: розбійний напад, бандитизм, карний розшук, боротьба з розбійними нападами, кримінальний кодекс

Розбійний напад в історії кримінального законодавства розглядається як один з найбільш небезпечних майнових злочинів.

Проблемам кримінально-правової боротьби із злочинними посяганнями на

* кандидат юридичних наук, начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності, спеціальної техніки та спеціальної тактики Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС